

vremena nalazimo u sedmom potpoglavlju (80-82). Osmo (82-84) se odnosi na kulturni život grada: osim što se opisuje rad najznačajnijih onodobnih ustanova (poput Arheološkoga muzeja), naglašena je i valorizacija pulskih spomenika, što je bilo u skladu s idejama Mussolinijeva režima. „Djeca posla“ (84-86) je potpoglavlje koje se ponajviše odnosi na ondašnje pulske osnovne škole. Ponešto se saznaje i o organiziranju provođenja slobodnoga vremena djece, ali uz obavezne elemente koji su najmlađima trebali usaditi ljubav prema domovini i fašističkom režimu. Zanimljivosti o pulskim kupalištima saznajemo u potpoglavlju „Ljeto“ (86-90), dok jedanaesto (91-92) donosi crtice o sportu u Puli za vrijeme Italije, osobito nogometu i veslanju. Potpoglavlje „Vojska u Puli“ (93-97) donosi najvažnije podatke o vojarnama, vojnim školama, hidroavionskim bazama i poznatijim zapovjednicima. Posljednje potpoglavlje (97-102) posvećeno je Areni – naglašeno je kako je pulski amfiteatar za nove, talijanske vlasti, nesumnjivo bio vodeći simbol rimskoga nasljeđa te su upravo zbog toga unutar njega održavani brojni politički skupovi i razne svečanosti.

Posljednje, osmo poglavlje ovoga izdanja *Vremeplova*, „Kinematografi u Puli do 1943. godine uz redosljed promjene naziva“ (103) donosi tablični prikaz jedanaest kinematografa koji su u Puli djelovali za vrijeme Italije. Na samome kraju nalazimo popis korištene bibliografije (106-108).

Četvrti svezak *Vremeplova* donosi novi pogled na život u Puli između dva svjetska rata s naglaskom na kinematografiju koja je bila neizbježan dio pulske svakodnevice. Autori su napravili odmak od postojećih historiografskih ostvarenja te tematike i donijeli novi pogled na razvoj građanskoga načina života i ispunjavanja slobodnoga vremena tadašnjih Puljana.

Igor Jovanović

David Orlović, *Etiopski rat i fašizam u Istri 1935. – 1941.*

Zagreb: Despot infinitus, 2020., 201 str.

Iako na prvi pogled gotovo ništa ne povezuje istarsko područje s dalekom i egzotičnom istočnoafričkom zemljom Etiopijom, tomu ipak nije tako. Mladići s područja Julijske krajine (kao i iz cijele Italije) sudjelovali su u Etiopskom

ratu sredinom 30-ih godina prošloga stoljeća, dok je nakon Drugoga svjetskog rata etiopski *negus*, car Haile Selasije bivao gost predsjednika Josipa Broza u Istri u sklopu sastanaka čelnika zemalja Pokreta nesvrstanih. Mladi pulski povjesničar i glazbenik David Orlović u svojoj knjizi *Etiopski rat i fašizam u Istri 1935. – 1941.* na dvjestotinjak stranica opisuje jednu od epizoda burne istarske povijesti 20. stoljeća, povezujući Etiopski rat s područjem Julijske krajine, poglavito Istre, a piše i o Istranima u talijanskoj vojsci te odjeku rata u našim krajevima. Uz prolog i uvod na početku, knjiga je podijeljena na tri poglavlja koja su sastavljena od više potpoglavlja, nakon čega slijede prilozi te popis izvora i literature. Tekst je popraćen fotografijama iz onodobnih publikacija, od kojih su neke djela važnijih talijanskih aktera agresije na Etiopiju.

Nakon „Prologa“ (7-8), u „Uvodu“ (9-13) knjige autor se bavi raznim metodološkim problemima ove teme, poput činjenice da je ona u hrvatskoj istarskoj historiografiji dotaknuta samo fragmentarno i u natuknicama. Izvori podataka za ovu knjigu, uz nezaobilaznoga vodećeg povjesničara talijanskoga kolonijalizma Angela Del Boca, uglavnom su pulski dnevni list *Corriere istriano*, zagrebački emigrantski list *Istra* i dokumentacija iz Državnoga arhiva u Pazinu.

U prvom poglavlju, „Prema ratu“ (14-61), autor ističe kako je glavni motiv koji je Italiju nagnao na novo ratovanje u Africi bio prestižne, ali i ideološke naravi. Budući da je fašizam imao imperijalne sklonosti obnove slave i teritorija nekadašnjega Rimskog Carstva i kako je Etiopija bila carstvo, njezinim osvajanjem Mussolini je Italiji mogao „dati imperij“. Autor ističe da je jedan od uzroka rata i potreba za stalnim uspjesima koji su neophodni jednoj diktaturi, pod krinkom dužnosti „civiliziranja“ barbarskih Etiopljana, što u sebi krije prizvuke rasizma. Talijanski povod za napad na Etiopiju bio je klasične naravi, neriješeno granično pitanje, a Mussolini je očekivao traljavu i anemičnu reakciju Lige naroda, što se i dogodilo, iako je Etiopija bila njezin član.

Nakon definiranja uzroka i povoda rata, autor u potpoglavlju „Suprotstavljene vojske“ (22-31) govori o arsenalu kojim su raspolagale zaraćene strane. Prema podacima u knjizi, navalnu snagu talijanske vojske činile su postrojbe askara, Afrikanaca iz talijanskih kolonija (Talijanske Somalije, Eritreje i Libije). Mračnu stranu talijanskoga arsenala činilo je kemijsko oružje, kojime se talijanska vojska koristila u značajnim količinama. Prvi dodiri Istre i Etiopije bili su tijekom izvješćivanja o etiopsko-talijanskom

sukobu s kraja 19. stoljeća, dok je Julijska krajina bila u sastavu Austro-Ugarske. Čitateljima su tada Etiopljani predstavljani kao ponosni i neustrašivi ratnici. Mogućnost novoga etiopskog rata tridesetih godina 20. stoljeća sa sobom je donijela novu dimenziju izravnoga utjecaja na živote Istrana i njihovu svakodnevnicu općenito jer je tada Istra bila dijelom Italije. Autor se u potpoglavlju „Istra i Etiopija: pozadina“ (32-38) dotiče svih poveznica između ta dva područja od kraja 19. stoljeća pa do vremena kada je bilo jasno da je na vidiku novi sukob. Posljednja dva potpoglavlja prvoga poglavlja knjige dotiču se vojnih obveznika i naslovljena su „Mobilizacija i odlazak vojnika u Afriku“ (39-51) te „Dezerteri i emigracija vojnih obveznika“ (52-61). Vojnici su civilnim preoceanskim brodovima iz Napulja, Messine, Siracuse i Genove kroz Sueski kanal prevoženi do Massawe u Eritreji, gdje su dalje raspoređivani. Vojni obveznici s područja Julijske krajine bili su uglavnom novačeni u divizije *Gavinana* i *Peloritana*, a među mladićima godišta 1909., 1910., 1911., 1912. i 1913. zavladao je velik nemir i zabrinutost. Mnogi su od njih dezertirali u susjedne britanske kolonije, a neki i po samom primitku poziva, najčešće u Kraljevinu Jugoslaviju. Bilo je i dezertera iz talijanske kolonije Libije, kada su tamošnji vojnici saznali da bi mogli biti premješteni na etiopsko bojište, a autor ističe i fenomen samoranjavanja da bi se izbjegla borba.

U središnjem poglavlju „Sedmomjesečni rat“ (62-131) autor se dotiče same invazije koju opisuje u potpoglavljima „Sjeverno bojište“ (62-77) i „Južno bojište“ (78-84) te „Zaključna razmatranja o ‘Sedmomjesečnom ratu’“ (85-94). Talijani su Etiopiju napali iz smjera Eritreje i Somalije. Napad je započeo 2. listopada 1935., a u Adis Abebu talijanske su postrojbe ušle 5. svibnja 1936., dok je 9. svibnja proglašeno Carstvo. Etiopski car pobjegao je u egzil u London. Orlović piše o upotrebi kemijskoga oružja, koje je rabljeno u značajnim količinama, a talijanska je vlada njegovu primjenu priznala tek 1996. godine. U ratu su sudjelovali i neki poznatiji Talijani, poput dvojice Mussolinijevih sinova koji su bili piloti, zatim Mussolinijev zet Galeazzo Ciano te glavni tajnik Nacionalne fašističke stranke Achille Starace. Autor ističe da ne treba zaboraviti ni seksualnu komponentu jer je u talijanskoj propagandi isticano kako Talijani u Etiopiju idu „osloboditi od ropstva“ mlade Etiopljanke. U potpoglavlju „Poginuli“ (95-101) donosi se popis poginulih Istrana prema izvorima iz Državnoga arhiva u Pazinu, koji, kako je istaknuto, nipošto nije potpun. U potpoglavlju „Pisma vojnika“ (102-111) autor prikazuje vojnu svakodnevnicu u logorima (hrana, novac, voda, disciplina, klimatski

uvjeti). Posebno je zanimljivo potpoglavlje „Slučaj Klement Sergo“ (113-119) o mladiću iz okolice Matulja koji je u talijanskoj vojsci služio kao vozač na somalijsko-etioipskoj granici. Nakon dezertiranja dospio je u audijenciju kod samoga etiopskog cara, što su prenijeli mnogi ondašnji mediji. Nakon ulaska talijanskih postrojbi u Adis Abebu uhićen je te strijeljan kao dezertter. U potpoglavlju „Represija i verbalni delikti“ (120-123) obrađena je represija nad onima koji su izražavali svoje neslaganje s ratom u Etiopiji, kao i onima koji su širili ratne (dez)informacije ili na bilo koji način talijansku pobjedu dovodili u pitanje. S obzirom na to da je autor svoj rad uvelike zasnivao na komentarima iz emigrantskoga časopisa *Istra*, u posebnom potpoglavlju „Sedmomjesečni rat’ u komentarima ‘Istre“ (123-131) donosi presjek najvažnijih komentara uredništva toga časopisa o ratu u Etiopiji, uglavnom iz pera Tone Peruška i Ive Mihovilovića. Sadržaj i ton tekstova su se razvijali sukladno stanju na terenu – od početnih predviđanja vrlo teškoga rata za Talijane do konačne rezignacije i najave kalvarije koja će uslijediti za stanovnike Julijske krajine.

U posljednjem poglavlju „Reakcije i posljedice“ (132-169) autor između ostaloga opisuje propagandu kojom je talijanska politika nastojala ublažiti posljedice sankcija koje su članice Lige naroda nametnule Italiji zbog invazije na Etiopiju. Same sankcije prema Italiji i propaganda za rat opisuju se u potpoglavlju „Jedno čudno ludilo: Sankcije i protusankcije“ (132-140). Koristeći se tiskom i drugim medijima, režim je prvo započeo kampanju mržnje prema sankcionističkim zemljama, koja je trebala dobiti praktičan odjek u bojkotu stranih proizvoda u korist domaćih. Tako je, primjerice, tvrtka iz Pule „izumila“ autobus na drveni ugljen, a pogotovo je zanimljiva organizacija tzv. Dana verice (*Giornata della fede*), kojom su prilikom organizirani masovni skupovi diljem države u kojima su „muškarci i žene pozvani od fašističke stranke kako bi se mistično ujedinili u brak s režimom i zaraćenom domovinom, uz donaciju svoje bračne verice“, tj. zlatnoga prstenja. U potpoglavlju „Javni skupovi fašizma“ (141-147) opisuju se javni skupovi organizirani u istarskim gradovima u trenutcima objave rata Etiopiji te proglašenja pobjede i Carstva. Potpoglavlje „Katolička crkva i rat“ (148-153) donosi stavove Katoličke crkve o Etiopskom ratu, koje možemo podijeliti na nejasne javne istupe pape Pija XI. i otvorene proradne stavove velikoga broja visokih prelata u Italiji. Biskupi čija se ingerencija prostirala na istarskom području uglavnom su bili na režimskoj liniji.

U Juljskoj je krajini talijanska propaganda mnogo činila da bi se iz te regije prikupio velik broj radnika za rad u Etiopiji nakon završetka rata. Ponekad su se prijavljivale i čitave tvrtke. Kako doznajemo iz potpoglavlja „Radnici u Istočnoj Africi“ (154–159), radnici su u Etiopiju odlazili uglavnom zbog plaće, iako su uvjeti rada (klima, prehrana i izloženost bolestima) bili loši, s nerijetkim smrtnim slučajevima, pogotovo od malarije. Konačno, u posljednjem potpoglavlju „Talijanska okupacija Etiopije i oslobođenje“ (160–169) autor donosi pregled stanja u Etiopiji nakon okupacije. S obzirom na to da je Etiopija i nakon okončanja rata bila nemirno područje, njezina je pacifikacija popraćena mnogobrojnim zločinima, dok se kao mjesto za naseljavanje Talijana pokazala nezanimljivom. Kraj talijanske okupacije Etiopije nastupilo je krajem 1941. nakon protuudara britanskih snaga.

Nakon „Priloga“ (170–188) u kojima se nalaze govori Benita Mussolinija, članci iz časopisa *Istra*, govor Haile Selasija u Ženevi pred Ligom naroda, presuda Klementu Sergu te tablice s brojem Istrana nazočnih u kolonijama po pojedinim općinama u travnju 1936., slijede „Izvori i literatura“ (189–195), potom sažetci na talijanskom i engleskom jeziku (196–200) te „Bilješka o autoru“ (201).

S obzirom na to da se većina dosad objavljenih historiografskih radova o Istri u doba talijanske uprave odnosi na područje samoga poluotoka, posebna je vrijednost knjige Davida Orlovića u tome što govori o sudbini naših ljudi u drugim dijelovima svijeta u okviru služenja njihovoj tadašnjoj domovini – Kraljevini Italiji.

Igor Jovanović

Rinaldo Racovaz, *Arsia, un'opera d'arte d'edilizia moderna / Raša, remek-djelo graditeljstva Moderne*, Arsia – Raša: Comunità degli Italiani "Giuseppina Martinuzzi" di Albona – Zajednica Talijana „Giuseppina Martinuzzi“ Labin / Consiglio della minoranza italiana della Città di Albona – Vijeće talijanske manjine Grada Labina, 2016., 308 str.

Razdoblje talijanske uprave nad Istrom, pokazuje uvid u recentno izdavaštvo, inspirativna je podloga povjesničarskoga rada. U proteklih je desetak godina, tek kao podsjetnik i primjer, historiografija na hrvatskom jeziku